

Tizenévesek előítéletessége és demokráciához való viszonya

Mivel magyarázható, hogy az előítéletesség elsősorban azokra a fiatalokra jellemző, akik közvetlen családi és tágabb lakóhelyi környezete, valamint kulturális helyzete egyaránt hátrányosnak nevezhető? Erre a kérdésre a 2005-ben lebonyolított „Iskola és társadalom” kutatás¹ adatbázisának felhasználásával egy olyan átfogó magyarázat (Fuchs-Case, 1989) segítségével próbáltunk válaszolni, amely az interakcionista és a fejlődés- szempontú elméletekre támaszkodva, az életforma és a rituális sűrűség (ritual density) fogalmával értelmezi az előítéletességet. Az elemzések során azt mutattuk be, hogy a középiskolások kisebbségi csoportokhoz tartozó kortársaik elutasításában kifejeződő előítéletei, valamint a kisebbségek problémáinak fontosságával kapcsolatos állásfoglalásaik társadalmi helyzetüktől függő életmódjuk szerves része. A rituális sűrűséggel jellemzett csoportok előítéletességében kimutatott különbségek igazolták, hogy az interakciók sorozataként felfogott szocializációban az alapértékeket és a normákat a különböző közösségek tagjaiként lehet elsajátítani. Ezek a közösségek (család, iskola, kortársi csoportok, tágabb csoportok) nemcsak integrálják a fiatalokat, hanem azokat a társadalmi és gazdasági, valamint kulturális (szimbolikus, kommunikációs, gondolkozási) tapasztalatokat és élményeket is biztosítják számukra, amelyekre a további csoporttagságok és a későbbi magatartások épülnek. E közösségek és kapcsolatrendszerek lehatároltsága vagy nyitottsága, a rájuk jellemző magatartási, gondolkozási és viselkedési minták, valóságértelmezési sémák, világgépek egyneműsége vagy sokfélesége, nyelvi kódjainak típusa és nem utolsósorban a

csoporttagsághoz szükséges ismeretek, értékek, érzelmek köre meghatározza más csoportok recepcióját és a tagjaik iránti személyes viszony előítéletességét is (Murányi-Szabó, 2007).

A középiskolások körében 2005-ben végzett kutatást – lényegében változatlan kérdőív alkalmazásával – 2009-ben megismételtük.²

Jelen tanulmányban változatlanul az előítéletesség vizsgálata áll a középpontban, azonban az átfogó elméleti magyarázat újabb empirikus igazolása helyett a kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség és a demokráciaértelmezés közötti kapcsolat leírására törekszünk. A kutatási probléma megfogalmazását elsősorban a hazai kutatási előzmények hiánya indokolja, azonban nem tekinthetünk el attól sem, hogy az „Iskola és társadalom, 2009” vizsgálat egyik célkitűzése a fiatalok demokráciához való viszonya és demokrácia-értelmezése volt.

A középiskolások kisebbségekhez való viszonya

A hazai és nemzetközi társadalomtudományi szakirodalomban leginkább Tajfel értelmezése mérvadó a csoportok közötti előítélet meghatározásában, aki az előítéletet, mint a csoportkapcsolatok során kialakuló, egyén vagy csoport által jellegzetesen támogatott vagy ellenzett ítélezésként definiálja (Tajfel, 1981.) A hazai empirikus irodalomban többször használt kifejezések (előítéletes beállítódás, előítéletes gondolkodás, diszkriminatív magatartás, előítéletes attitűd, intolerancia, kirekesztő szemlélet) ugyanannak a jelenségnek a különböző,

egymással szervesen összefüggő oldalait fedik le. Az attitűdök, mint viselkedési predispozíciók értelmezése és mérése során az egymástól részben független három komponens - kognitív, affektív és konatív – operacionálása kétségtelenül elkerülhetetlen (Ajzen, 1988), de elfogadható a Tajfel értelmezésében némileg differenciálatlanul „ítélkezésként” megfogalmazott értelmezés is, amely nyomán eltekinthetünk az előítélet, mint attitűd maradéktalan, mindhárom dimenzióra vonatkozó operacionalizálásától. Ennek megfelelően az ifjúsági kutatások során az előítéletes gondolkodás indikátorának a többség-kisebbség reláción alapuló, a másság etnikai, nemzeti, deviáns és idegen külcsoportokra vonatkozó negatív ítéleteinek komplex mutatóját tekintik. Mindezek miatt egyetértünk azzal a megállapítással, amely szerint a hazai szociológiai és szociálpszichológiai módszerek többségével nem érhető meg az etnikai diszkrimináció, annak mértékére és okaira nagyon körültekintően lehet következtetni (Eröss-Gárdos, 2007).

Az „Iskola és társadalom, 2008.” kutatás kérdőívében a különböző nemzeti és etnikai csoportokhoz való viszonyulás operacionalizálása során – hasonlóan több nagymintás korábbi ifjúságkutatáshoz (Szabó-Örkény, 1996;1998) – a személyközi távolságtartás módszerével mért előítéletesség az iskolai padtárs szerep megítélésre vonatkozott.

A 2005-ben mért eredményekhez hasonlóan a középiskolások 2008-ban is leginkább a cigányok és a románok, legkevésbé az erdélyi magyarok közelségét utasítják el. Jelentős eltérést csak egy esetben figyelhetünk meg: a szlovákok elutasításának aránya 8 százalékkal növekedett. (Feltehetően ez annak is köszönhető, hogy a hazai médiumokban gyakran előfordultak a felvidéki magyarság kisebbséget érintő közelmúltbeli atrocitásokkal és a magyar futballszurkolók botránnyával foglalkozó tudósítások).

1. táblázat. Mit szólnál hozzá, ha padtársad a következő csoportok tagja lenne? (a „zavarna” válaszok százalékában)

Zavarna, ha a padtársam...	9. és 11. évfolyamos középiskolások 2008 (N=5196)	9. és 11. évfolyamos középiskolások 2005 (N=5000)
cigány lenne	47	45
román lenne	33	30
zsidó lenne	28	27
kínai lenne	22	24
szlovák lenne	22	14
szerb lenne	21	23
kongói lenne	19	22
arab lenne	17	21
oroszl lenne	17	18
német lenne	11	11
horvát lenne	9	10
erdélyi magyar lenne	9	7
finn lenne	7	9

A 2008. évi kutatás adataival az elutasítások logikájának feltárására klaszterelemzést (quick-cluster) végeztünk, amely két csoportot különített el.

A minta egynegyedét alkotó intoleráns csoportba sorolódott középiskolások többsége (64-96 százalék) a cigányok kivételével mindegyik kisebbségi csoport padtársi közelségét elutasítja. A csoportra jellemző erős előítéletességet az is bizonyítja, hogy a csoport 80 százaléka még az erdélyi magyar padtársat sem fogadna el. Ezzel szemben a toleráns csoportban – a cigányok kivételével - a kisebbségi csoportokat elutasítók aránya csupán 4-36 százalék.

2. táblázat. Nemzeti és etnikai kisebbségek iránti tolerancia-intolerancia csoportok („zavarna” válaszok aránya, százalékban)

	Toleráns csoport	Intoleráns csoport
cigány lenne	58	42
román lenne	36	64
zsidó lenne	34	66
szlovák lenne	24	76
kínai lenne	21	79
német lenne	20	80
erdélyi magyar lenne	20	80
arab lenne	19	81
oroszló lenne	13	87
kongói lenne	12	88
szerb lenne	9	91
horvát lenne	5	95
finn lenne	4	96
Aránya a mintában (százalékban)	75	25

A rendszerváltozást követő időszak tizenéveseinek előítéletességét vizsgáló (és a jelentősebb ifjúságszociológiai kutatásokat összegző) elemzés egyik fontos következtetése az volt, hogy a különböző kisebbségi csoportokkal szembeni előítéletesség olyan fiatalokra jellemző, akik szocializációs szempontból hátrányos szocio-kulturális környezetben élnek (Murányi, 2006). A kisebbségek intoleráns szemlélete a leginkább az észak-keleti régió kistelepüléseiben, rossz anyagi körülmények között él, többnyire szakmunkásképzőkben tanuló, iskolázatlan és idős szülők gyermekei körében általános. Ez az eredmény összecsengett egy korábbi magyarországi kutatás ama tapasztalatával, hogy az alacsonyabb presztízsű középfokú oktatási intézményekben tanuló fiatalok elutasítóbbak a kisebbségi csoportok tagjaival (Szabó – Örkény, 1998).

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy eredményeink miként illeszkednek azokhoz a koráb-

bi vizsgálatok következtetéseire, amelyekben szocio-kulturális jellemzők alapján elemeztük a fiatalok előítéletességét. Eredményeink³ igazolják a korábbi kutatások alapján levont következtetéseket: az intoleráns fiatalok aránya szignifikánsan magasabb a szocializációs hátrányokat valószínűsítő családi, lakóhelyi és iskolai környezettel (anyagi helyzet⁴, lakóhely⁵, iskolatípus⁶, kulturális háttér⁷) jellemezhető csoportok és a fiúk⁸, között.

A demokrácia fogalmának értelmezése

A kilencvenes években, felnőtt mintákon végzett kutatások azt igazolták, hogy a posztkommunista országok polgárainak demokrácia-képe politikai-institucionális, morális és a gazdasági-szociális dimenzióval jellemezhető. (Simon, 1996; Erős et al. 1997) A szociális reprezentáció elméletéhez kapcsolódó összehasonlító nemzetközi vizsgálat egyik fontos következtetése volt, hogy a demokráciáról alkotott „mindennapi” elképzeléseknek vannak univerzálisnak mondható sajátosságai, de az, hogy egy-egy ország polgárai miként látják saját országukban a demokrácia helyzetét, nagyon is függ a történelmileg kialakult mentalitásoktól és a társadalmi, politikai, gazdasági konfliktusok pillanatnyi állásától (Erős et al. 1997).

A demokrácia fogalmának konceptualizálására (és operacionalizálására) széles elméleti lehetőségek kínálkoznak, mivel az eszmétörténeti, normatív vagy empirikus-komparista megközelítések más-más lehetőségét kínálja a fogalom értelmezésének. Az etimológiai megközelítés és a demokrácia politikai problémaként történő értelmezése mellett a történeti és leíró, a normatív és empirikus vagy a racionalista és realista kettősség alapján törekedhetünk a meghatározásra. Az antik-, a városállamokra vagy a francia forradalomra jellemző demokrácia-felfogás ugyanúgy nyújthatna kiindulópontot az értelmezéshez, mint – a meglehetősen közismert – az amerikai egalitáriánus demokrácia Tocqueville által leírt jellegzetességei. (Sartori,

1999; Brunner et al., 1999) vagy demokrácia-modellek hazai elmélete (Körösenyi, 2002).

A demokrácia értelmezésének vizsgálatánál kutatásunkban nem valamelyik elméleti koncepcióhoz igazodtunk, hanem a demokrácia fogalmának olyan potenciális elemeit soroltuk fel, amelyek fogalmi szinten elkülöníthetők. (A felkínált elemekről azt kellett megítélni, hogy mennyire tartják a demokrácia részének). Az egyik csoportot francia forradalom hármasszavának (szólásszabadság, egyesülési szabadság, törvény előtti egyenlőség, szolidaritás a rászorulókkal) kereteihez illeszkedő egyéni, illetve kisebbségi jogok érvényesülése (a magánélet tiszteletben tartása, a kisebbségi jogok érvényesülése) valamint a társadalom működésének normatív kritériumai (a törvények betartása, társadalmi igazságosság, a társadalmi különbségek csökkentése) alkotják. A másik csoportba sorolható lehetséges elemek mindegyike a politikához kapcsolható, együttesen a pluralizmust és a választható politizálás szabadságát hangsúlyozzák (a politikai választás lehetősége, beleszólás a politikába, többpártrendszer). A 2005-ben készült vizsgálat eredményeihez (Csákó, 2007) hasonlóan, a fiatalok 2008-ban is a magánélet tiszteletben tartását és a törvények betartását (78-78 pont), a szólásszabadságot, a törvény előtti egyenlőséget és a társadalmi igazságosságot (75-76 pont) tartják leginkább a demokrácia részének. A demokrácia politikai elemeinek (a politikai választás lehetősége, beleszólás a politikába, többpártrendszer) most is alacsonyabbak az átlagpontjai (60-72 pont) és elgondolkodtató, hogy a kisebbségi jogok érvényesülését - a három évvel korábbi vizsgálathoz hasonlóan - a legkevésbé sorolják a demokrácia fogalmába (56 pont).

3. táblázat. Szerinted az alábbiak milyen mértékben tartoznak bele a demokrácia fogalmába? (százfokozatú skála átlag, 0: semennyire; 100: teljesen)

a magánélet tiszteletben tartása	78
a törvények betartása	78
szólásszabadság	76
törvény előtti egyenlőség	76
társadalmi igazságosság	75
a politikai választás lehetősége	72
egyesülési szabadság	69
a társadalmi különbségek csökkentése	66
beleszólás a politikába	66
szolidaritás a rászorulókkal	66
többpártrendszer	60
a kisebbségi jogok érvényesülése	56

A többváltozós elemzés eredménye alapján a középiskolásokat – a tizenkét kritérium szerveződése alapján - két demokrácia fogalomértelmezés-típus jellemzi. Az első típus (Civil demokrácia) a felvilágosodás eszméit tükröző hármasszavak, az egyéni és a kisebbségi jogok valamint a társadalmi szintű normatív elvárások együttes preferálását tartalmazza leginkább. Ezzel szemben a második típust (Politikai demokrácia) a demokrácia politikai értelmezésének dominanciája jellemzi, mivel a politikai választás és beleszólás mellett a többpártrendszer együttes hangsúlyozását figyelhetjük. A két típus nem különül el élesen, nincsenek negatív faktor-score értékek. Az egyes elemek átlagpontjainak sorrendje mellett a fogalmi elemek szerveződése is a 2005-ös eredményekhez hasonlóan jellemezhető, mivel Csákó elemzésében sem különült el tisztán a főkomponens elemzés során kapott két főkomponens, illetve a faktoranalízis két faktora. A markáns látens struktúra hiánya mindkét vizsgálat fontos eredménye, azonban 2008-ban is igaz az index-képzések alapján levont következtetés: „Ha tehát kétféle demokrácia-felfogásról nem is igen beszélhetünk, azért vannak a tizenévesek között olyanok, akik hajlamosabbak politikai intézmény-

nyekre és részvételre – azaz szabadságra – gondolni, amikor demokráciáról van szó, és vannak olyanok, akiknek hamarabb eszükbe jutnak az egyenlőség és a testvériség eszményeihez kapcsolódó elemek.” (Csákó, 2007: 7).

4. táblázat. A demokrácia fogalomértelmezése - típusok (faktorelemzés, Maximum Likelihood, varimax; faktor-score)

	Civil demokrácia	Politikai demokrácia
társadalmi igazságosság	0.684	0.339
szolidaritás a rászorulókkal	0.617	0.184
szólásszabadság	0.580	0.429
a társadalmi különbségek csökkentése	0.522	0.354
törvény előtti egyenlőség	0.520	0.426
a magánélet tisztelgetben tartása	0.511	0.190
egyesülési szabadság	0.508	0.398
a törvények betartása	0.495	0.368
a kisebbségi jogok érvényesülése	0.407	0.249
többpártrendszer	0.218	0.505
a politikai választás lehetősége	0.338	0.665
beleszólás a politikába	0.280	0.695
Magyarozott varaiancia-hányad	24.1	18.4

A kétféle demokrácia-értelmezés sajátosan tér el a középiskolások szocio-kulturális jellemzői alapján elkülönült csoportjai között. A Politikai demokrácia értelmezést az átlagosnál jobban preferálják az idősebbek, a gimnazisták és a kvalifikált szülői háttérrel jellemezhető fiatalok.⁹

Érdekes módon a Civil demokrácia értelmezés szintén a magasan iskolázott szülők és a gimnazisták (valamint a lányok) csoportját jellemzi az átlagosnál nagyobb mértékben.¹⁰ Mivel a szak-

iskolások és az alacsonyan kvalifikált szülők gyermekei mindkét értelmezési típust (az átlagosnál) kevésbé preferálják, ezért egyértelmű a tendencia: a kulturális szempontból kedvező (gimnazisták, kvalifikált szülők) szocio-kulturális környezet a demokrácia értelmezésekkel való azonosulással, míg a kedvezőtlen kulturális környezet az értelmezés-típusok elutasításával jár együtt. További sajátosság, hogy a fiatalok családjának anyagi helyzete egyik típusnál sem differenciál, a nemi hovatartozásnak csak a Civil demokrácia-típushoz való viszonyról van szerepe: a lányokra az átlagosnál jobban, míg a fiúkra kevésbé jellemző.

Az állampolgárság értelmezése

A fiatalok előítéletessége és nemzeti identitása közötti szoros kapcsolatot több hazai kutatás is igazolta: az előítéletes fiatalokra inkább jellemző a magyarság és a magyar nemzet zárt felfogása (Szabó-Örkény, 1998 ; Murányi, 2006). A magyar állampolgárság értelmezésének beemelését a további vizsgálatunkba az is indokolja, hogy a közép-kelet európai társadalmakban – különösen Magyarországon – a demokrácia elméleti és gyakorlati analízise elválaszthatatlan a nemzeti identitás és a magyarság fogalmától. A magyar állampolgárság vizsgálatára irányuló kijelentések megfogalmazásánál arra koncentráltunk, hogy a nemzeti identitás történeti-szociológiai kutatásának *elméleti alapja a polgári nemzet és etnikai nemzet megkülönböztetés*. A két nemzetszemlélet a maga konkrétságában csak ideáltípusként létezik, adott megjelenésükben szétválasztásuk lehetetlen (Szűcs, 1974; 1981).

Az állampolgársággal kapcsolatos kijelentések sorrendje azt mutatja, hogy a tizenévesek leginkább a törvények betartását és a kulturális elkötelezettséget, legkevésbé az áldozathozatalt és az önfeláldozást preferálják.

5. táblázat. Szerinted mennyire várható el egy magyar állampolgártól, hogy...? (százfokozatú skála átlag, 0: egyáltalán nem; 100: feltétlenül)

Tartsa be az ország törvényeit.	76
Ismerje és szeresse a magyar kultúrát.	64
Legyen meggyőződve arról, hogy minden ember egyenlő.	63
Vegyen részt a választásokon.	62
Szeresse a piros-fehér-zöld zászlót.	59
Segítse a rászorulókat.	55
Tartsa tiszteletben a kisebbségek jogait.	51
Legyen elkötelezett híve a demokráciának.	51
Ha kell, tudjon áldozatot hozni az országért.	46
Képes legyen meghalni Magyarorszáért.	34

A fiatalokat két, statisztikai és egyúttal tartalmi szempontból is jól elkülönülő állampolgárfelfogás jellemzi. A egyikre (Nemzeti-állampolgár) az önfeláldozás és az áldozathozatal mellett a kulturális-szimbolikus érzelmi azonosulás együttes preferálása, míg a másikra (Egalitáriánus-állampolgár) az egyenlőség eszméje mellett

a társadalom potenciális vagy ténylegesen hátrányos helyzetű tagjainak segítése a jellemző.

A további elemzések során először azt ellenőrizzük, hogy mennyire helytálló az a feltételezésünk, mely szerint a fiatalok gondolkodásában értelmezhető módon kapcsolódik össze a demokrácia- és az állampolgárság két-két felfogása. Ennek érdekében a korábban értelmezett négy főkomponens bevonásával újabb elemzést (újabb főkomponensanalízist) végeztünk. A másodlagos főkomponens-elemzés eredménye megfelel a várokozásnak: a demokrácia civil-értelmezése és az állampolgárság egalitáriánus értelmezése az egyik, míg a demokrácia politikai-értelmezése és az állampolgárság nemzeti értelmezése egy másik típusban kapcsolódott össze. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a fiatalok gondolkodása a demokrácia és az állampolgárság fogalomértelmezése alapján két típusal jellemezhető: az egyik típusban (Civil-egalitáriánus attitűd) az emberek egyenlőségét és a kisebbségi helyzetet előtérbe helyező állampolgár-értelmezés – igazán nem meglepő módon - a demokrácia szolidaritást, egyenlőséget és kisebbségi jogokat preferáló értelmezésével kapcsolódott össze. A másik típusban (Politikai-nemzeti attitűd) az állampolgárság

6. táblázat. Szerinted mennyire várható el egy magyar állampolgártól, hogy...? (főkomponens-analízis, rotálatlan főkomponensek score-értékei)

	Nemzeti állampolgár	Egalitáriánus állampolgár
Képes legyen meghalni Magyarorszáért.	0.779	0.037
Szeresse a piros-fehér-zöld zászlót.	0.771	-0.009
Ha kell, tudjon áldozatot hozni az országért.	0.770	0.161
Ismerje és szeresse a magyar kultúrát.	0.724	0.170
Vegyen részt a választásokon.	0.535	0.179
Legyen elkötelezett híve a demokráciának.	0.507	0.403
Tartsa tiszteletben a kisebbségek jogait.	-0.092	0.809
Legyen meggyőződve arról, hogy minden ember egyenlő.	0.057	0.805
Segítse a rászorulókat.	0.308	0.663
Tartsa be az ország törvényeit.	0.244	0.490
Magyarozott variancia (százalékban)	35.8	16.7

nemzeti szempontokat előtérbe helyező felfogása mellett a demokrácia politikai szempontú értelmezése a meghatározó.

7. táblázat. A demokrácia és állampolgár értelmezések együttes típusai (főkomponens-analízis, rotálatlan főkomponensek score-értékei)

	Civil-egalitáriánus attitűd	Politikai-nemzeti attitűd
Egalitáriánus állampolgár	0.802	0.078
Civil demokrácia	0.798	-0.023
Politikai demokrácia	0.080	0.764
Nemzeti állampolgár	-0.027	0.760
Magyarozott variancia (százalékban)	33.26	28.08

A demokrácia és az állampolgárság együttes értelmezésének két típusát a vizsgált szocio-kulturális változók alapján a következők jellemzik:

A Civil-Egalitáriánus típus inkább jellemzi a lányokat, a budapestieket és a gimnazistákat. A kedvezőtlen egzisztenciális, de kulturális szempontból kedvezőbb családi háttérrel jellemezhető csoportok szintén az átlagosnál nagyobb mértékben preferálják a Civil-egalitáriánus típust. A Politikai-nemzeti típus a fiúkat, a kistelepüléseken élők (5000 főnél kisebb) valamint – hasonlóan a másik típushoz - a gimnazisták és a magasabban iskolázott szülők gyermekeire jellemző. A nemek szerinti hovatarozás abban az értelemben erősen differenciál, hogy az egyik típus preferálása - a fiúk és a lányok eseté-

ben egyaránt- együtt jár a másik típus markáns elutasításával.¹¹

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy milyen összefüggés van az előítéletesség és a két fogalom értelmezési típusai között. A demokrácia és az állampolgárság két-két felfogását reprezentáló főkomponenseknek a nemzeti és etnikai kisebbségekkel szembeni intolerancia alapján elkülönült csoportokra jellemző szór-átlagok alapján a következőket mondhatjuk: a kisebbségek jogait, az egyenlőséget és a rászorulókat segítését preferáló állampolgár felfogás (Egalitáriánus állampolgár) a leginkább megosztó: a toleráns fiatalokra az átlagosnál jobban, az állampolgárság nemzeti jellegzetességeit hangsúlyozó intoleráns csoportra kevésbé jellemző. A kisebbségeket elutasító csoport további sajátossága, hogy a markáns állampolgárság értelmezés (nemzeti jelleg hangsúlyozása, a kisebbségek és az egyenlőség gondolatának negligálása) mellett a demokrácia kisebbségeket és a „szabadság-egyenlőség-testvériség” értékeit középpontba helyező felfogás (Civil demokrácia) elutasítása is megfigyelhető. (8. táblázat)

Magyarozó változók: szocio-kulturális jellemzők

A két attitűdöt olyan magyarozat modellekkel vizsgáltuk, amelyekben a szocio-kulturális jellemzők szerepeltek független változóként. A két lineáris regressziós modell eredményeit az alábbiakban foglalhatjuk össze:

A Civil-egalitáriánus attitűdöt (szignifikánsan) erősíti, ha a tizenéves lány, gimnazista, Budapesten és kevésbé tehető családban él. A

8. táblázat. A nemzeti-etnikai kisebbségekkel szembeni intolerancia csoportokat jellemző demokrácia és állampolgár értelmezés-típusok (score-átlagok)

	Civil demokrácia	Politikai demokrácia	Nemzeti állampolgár	Egalitáriánus állampolgár
Toleráns csoport	0.0941	0.0812	-0.0708	0.1449
Intoleráns csoport	-0.2898	-0.0560	0.2180	-0.4459

Politikai-nemzeti attitűdöt viszont az befolyásolja pozitívan, ha a tizenéves fiú, gimnazista és vidéken él, emellett szülei inkább iskolázottak. Az eredmények arra utalnak, hogy a politikai és nemzeti preferenciákat elsősorban a kulturálisan kedvező családi és iskolai környezet, valamint a nemi hovatartozás (fiú) és a lakóhely (vidék) határozza meg.

9. táblázat. A Civil-egalitáriánus attitűdöt szignifikánsan befolyásoló szocio-kulturális jellemzők (lineáris regresszóanalízis, stepwise, béta-értékek)

Nem	-0.160
Osztálytípus	0.099
anyagi háttér	-0.046
Településtípus	0.031
Adjusted R Square	4.1 százalék

10. táblázat. A Politikai-nemzeti attitűdöt szignifikánsan befolyásoló szocio-kulturális jellemzők (lineáris regresszóanalízis, stepwise, béta-értékek)

Nem	0.155
Osztálytípus	0.097
Településtípus	-0.089
Kulturális háttér	0.073
Adjusted R Square	4.6 százalék

Magyarázó változók: kisebbségi csoportok megítélése

A Civil-egalitáriánus attitűdöt elsősorban a zsidó és a cigány padtárs elfogadása valószínűsíti, de a román, szlovák és kongói nemzetiségű padtársak elfogadása szintén szignifikánsan befolyásolja az attitűddel való azonosulást.

Az elmúlt éveket jellemző – és a tömegkommunikációban gyakran megjelenő – magyar-szlovák diplomáciai konfliktusoknak is szerepe van abban, hogy a Politikai-nemzeti attitűdöt leginkább a szlovákok elutasítása erősíti. Az attitűdöt szintén szignifikánsan valószínűsíti ha

a fiatal válaszadó nem szeretné cigány vagy román tanulótárs közelségét – azonban az erdélyi magyar, orosz, zsidó és a német padtárs esetében az elfogadás hatása pozitív.

11. táblázat. A Civil-egalitáriánus attitűdöt szignifikánsan befolyásoló nemzeti-etnikai kisebbségi csoportokról alkotott vélemények (lineáris regresszóanalízis, stepwise, béta-értékek)

Zsidó padtárs	-0.150
Cigány padtárs	-0.105
Román padtárs	-0.068
Szlovák padtárs	-0.058
Kongói padtárs	-0.047
Adjusted R Square	11.7 százalék

12. táblázat. A Politikai-nemzeti attitűdöt szignifikánsan befolyásoló nemzeti-etnikai kisebbségi csoportokról alkotott vélemények (lineáris regresszóanalízis, stepwise, béta-értékek)

Szlovák padtárs	0.158
Cigány padtárs	0.147
Erdélyi magyar padtárs	-0.107
Orosz padtárs	-0.052
Zsidó padtárs	-0.038
Román padtárs	0.036
Német padtárs	-0.030
Adjusted R Square	5.2 százalék

Irodalom

- Ajzen, I. (1988): Attitudes, Personality, and Behavior. Chicago, Dorsey Press.
- Brunner, Otto - Conze, Werner - Koselleck, Reinhart, szerk. (1999): *A demokrácia*. Budapest, József Műhely Kiadó.
- Csákó Mihály (2007): Tizenévesek demokráciaképe. Politológus Vándorgyűlés, Pécs, 2007. június 22. Konferencia előadás-kivonat.
- Eörös Ferenc - Murányi István - Jana Plichtová - Varga Rita (1997): A társadalmi átalakulás és a demok-

Jegyzetek

- rácia szociális reprezentációja öt posztkommunista országban. *Politikatudományi Szemle*, 6. évf. (1997) 4. sz. 5-26. p.
- Eröss Gábor - Gárdos Judit (2007): Az előítélet-kutatások bírálatához. *Educatio*, 16. évf. (2007) 1. sz. 17-37. p.
- Fuchs, S.- Case, C. (1989): Prejudice as Lifeform. *Sociological Inquiry*, 59, 301-317. oldal. Magyarul: Az előítélet, mint életforma. *Szociológiai Figyelő*, 1992. 2. és (Lengyel Zs. vál.) (1997): *Szociálpszichológia szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Körösényi András (2002): A vezérdemokrácia és az antik orátorok. Visszatérés az antik demokrácia politikafogalmához. In: Szabó Máté, szerk.(2002): *Demokrácia és politikatudomány a 21.században*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 54-76 p.
- Murányi István - Szabó Ildikó (2007): Középiszkolások előítéletességének egy lehetséges magyarázata: az életforma. *Educatio*, 16. évf. (2007) 1. sz. 38-49. p.
- Murányi István (2006) : *Identitás és előítélet*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó.
- Sartori, Giovanni (1999): *Demokrácia*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Simon János (1996): A demokrácia-értelmezése a posztkommunista országokban. *Szociológiai Szemle*, 1.sz. 113-156.p.
- Szabó Ildikó-Örkény Antal (1996): 14-15 éves fiatalok interkulturális vilásképe. In: *Többség-Kisebbség. Tanulmányok a nemzeti tudat témaköréből*. Budapest, Osiris-MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 161-235. p.
- Szabó Ildikó-Örkény Antal (1998): *Tizenévesek állampolgári kultúrája*. Budapest, Minoritás Alapítvány.
- Szűcs Jenő (1974): *Nemzet és történelem*, Budapest, Gondolat.
- Szűcs Jenő (1981) *Vázlat Európa három történelmi régiójáról*. *Történelmi Szemle*, 3.313-359.p.
- Tajfel, H. (1981): Cognitive aspects of prejudice. In: Tajfel H. *Human Groups and Social Categories*., Cambridge, Cambridge University Press, 127-142.p.
- 1 Az önkitöltős, kérdőíves adatfelvétel 2005. decemberben készült négy megyében (Baranya, Fejér, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg) és a fővárosban. A minta a 9. és 11. évfolyamos középiskolás tanulókat megye és iskolatípus alapján reprezentálta. A mintát súlyoztuk (N=5000). A kutatást Csákó Mihály vezette. A koncepció és a kérdőív kidolgozása Csákó Mihály, Domokos Tamás, Ligeti György, Murányi István, Péntek Eszter és Szabó Ildikó munkája volt.
- 2 Hasonlóan a három évvel korábbi vizsgálathoz, a kutatás vezetője szintén Csákó Mihály (ELTE TáTK Szociológia Tanszék/OITK) volt. Az ELTE, a Debreceni Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, a Szegedi Tudományegyetem szociológus és társadalomtudományi szakos hallgatóinak kutatása az MTA Regionális Kutatóközpont és az Echo Survey Szociológiai Kutatóintézet együttműködésével zajlott. A közreműködő kutatók: Szabó Ildikó (Debreceni Egyetem BTK Szociológia Tanszék); Murányi István (Debreceni Egyetem BTK Szociológia Tanszék); Bognár Adrienn (Pécsi Tudományegyetem BTK Szociológia Tanszék); Domokos Tamás (ECHO Survey Szociológiai Kutatóintézet); Kiss Mária Rita (SZTE JGYTK Alkalmazott Társadalomtud. Tanszék); Sik Domonkos (ELTE TáTK Szociológiai Doktori Iskola) valamint a résztvevő egyetemi kutatóhelyek hallgatói. A minta nagysága: N= 5.96 fő; 9. és 11. középiskolai évfolyam, Budapest, Baranya, Csongrád, Fejér, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg (súlyozott: iskolatípus, évfolyam). Az adatfelvétel ideje: 2008. október 15. – december 15.
- 3 A nem és az iskolatípus mellett még három szociokulturális jellemzőt vizsgáltunk. A fiatalok családjainak anyagi helyzetét hat változó bevonásával elvégzett quick-cluster elemzés eredményeképpen két csoporttal jellemezhetjük: 1. Jó anyagi helyzetű csoport (a minta 59 százaléka) A család tulajdonában.../ van saját, külön : 1. széles sávú internet hozzáférés 95 , saját különszoba 94, saját külön számítógép 82 , mosogatógép 76 , 5 évnél fiatalabb személygépkocsi 72, LCD televízió 63 százalék. 2. Rossz anyagi helyzetű csoport (a minta 41 száza-

- léka) A család tulajdonában.../ van saját, külön : 1. széles sávú internet hozzáférés 59 , saját külön szoba 73 , saját külön számítógép 46 , mosogatógép 20, 5 évnél fiatalabb személygépkocsi 17 , LCD televízió 9 százalék. A középiskolások családjának kulturális hátterét a két szülő iskolai végzettségét mérő változók segítségével jellemezzük. A két változó alapján elvégzett csoportosítás (quick-cluster elemzés, N= 5.675) eredménye: 1. Magas végzettségű szülői csoport (a minta 39 százaléka): az apa iskolai végzettsége (legfeljebb nyolc általános: 0, szakmunkásképző:10, szakközépiskola:18, gimnázium:15, főiskola: 26, egyetem:32 százalék); az anya iskolai végzettsége (legfeljebb nyolc általános: 0 , szakmunkásképző: 0, szakközépiskola: 5, gimnázium:22, főiskola: 45, egyetem:27 százalék); 2. Alacsony végzettségű szülői csoport (a minta 56 százaléka): az apa iskolai végzettsége (legfeljebb nyolc általános:17, szakmunkásképző:52, szakközépiskola: 27, gimnázium:3, főiskola:1 , egyetem: 0 százalék); az anya iskolai végzettsége (legfeljebb nyolc általános:23, szakmunkásképző: 33, szakközépiskola: 35, gimnázium:8 , főiskola:1 , egyetem: 0 százalék). A lakóhely változó kategóriái a következők voltak: Budapest; megyeszékhely; 5000 főnél nagyobb; 5000 főnél kisebb település.
- 4 Anyagi helyzet (Cramer's V: 0.021, Sig:0.103) Jó anyagi helyzet (Toleráns csoport: 75 százalék; Intoleráns csoport: 25 százalék); Rossz anyagi helyzet (Toleráns csoport: 77 százalék; Intoleráns csoport: 23 százalék)
 - 5 Településtípus (Cramer's V: 0.053, Sig:0.001) Budapest (Toleráns csoport: 79 százalék; Intoleráns csoport: 21 százalék); Megyeszékhely (Toleráns csoport: 73 százalék; Intoleráns csoport: 27 százalék); 5000 főnél nagyobb (Toleráns csoport: 75 százalék; Intoleráns csoport: 25 százalék); 5000 főnél kisebb (Toleráns csoport: 74 százalék; Intoleráns csoport: 26 százalék)
 - 6 Iskolatípus (Cramer's V: 0.068, Sig:0.000) Gimnázium (Toleráns csoport: 79 százalék; Intoleráns csoport: 21 százalék); Szakközépiskola (Toleráns csoport: 73 százalék; Intoleráns csoport: 27 százalék)
 - 7 Kulturális háttér (Cramer's V: 0.042, Sig:0.002) Alacsony végzettségű csoport (Toleráns csoport: 74 százalék; Intoleráns csoport: 26 százalék); Magas végzettségű csoport (Toleráns csoport: 78 százalék; Intoleráns csoport: 22 százalék)
 - 8 Nem (Cramer's V: 0.145, Sig:0.000) Fiúk (Toleráns csoport: 69 százalék; Intoleráns csoport: 31 százalék); Lányok (Toleráns csoport: 82 százalék; Intoleráns csoport: 18 százalék)
 - 9 Politikai demokrácia értelmezési-típus score-átlagok: 11. évfolyam (0.0552), gimnazisták (0.1519), magasan iskolázott szülők (0.167); 9. évfolyam (-0.0557), szakiskolások (-0.274), alacsonyan iskolázott szülők (-0.136).
 - 10 Civil demokrácia értelmezési -típus score-átlagok: lányok (0.077), gimnazisták (0.1246), magasan iskolázott szülők (0.095), fiúk (-0.080) , szakiskolások (-0.210), alacsonyan iskolázott szülők (-0.071).
 - 11 Nem: Fiúk (Civil-egalitáriánus: -0.173; Politikai-nemzeti:0.147); Lányok (Civil-egalitáriánus: 0.175; Politikai-nemzeti : -0.141) Településtípus: Budapest (Civil-egalitáriánus: 0.0753; Politikai-nemzeti:-0.118) Megyeszékhely (Civil-egalitáriánus: -0.0504; Politikai-nemzeti:0.0116) 5000 főnél nagyobb (Civil-egalitáriánus: -0.0463; Politikai-nemzeti:0.0849) 5000 főnél kisebb (Civil-egalitáriánus: -0.0023; Politikai-nemzeti:0.379) Iskolatípus: Gimnázium (Civil-egalitáriánus: 0.140; Politikai-nemzeti:0.132) Szakközépiskola (Civil-egalitáriánus: -0.048; Politikai-nemzeti:-0.048) Szakiskola (Civil-egalitáriánus: -0.173; Politikai-nemzeti:-0.156) Anyagi helyzet: Jó anyagi helyzet (Civil-egalitáriánus: -0.044; Politikai-nemzeti:0.016) Rossz anyagi helyzet (Civil-egalitáriánus: 0.062; Politikai-nemzeti:-0.024) Kulturális háttér : Alacsony végzettségű csoport (Civil-egalitáriánus: -0.018; Politikai-nemzeti:-0.070) Magas végzettségű csoport (Civil-egalitáriánus: 0.065; Politikai-nemzeti: 0.119)